Múlt és jövő

*Jogharmonizáció és nemzeti sajátosságok**

A magyar büntetés-végrehajtás helyzetének elemzéséhez, fejlesztésének, stratégiájának kidolgozásához a '90-es évek elejétől kezdve újfajta szemléletet igényel a fejlettebb Nyugat-Európához való csatlakozásunk igénye, illetve szükségessége. Szakmai gondolkodásunkban már jóval a korábbi politikai rendszer összeomlása előtt megfogalmazódott, hogy számunkra a követendő, korszerű szakmai normákat a tőlünk nyugatra eső Európa kínálja, azok az európai államok, amelyeknek büntetés-végrehajtási rendszerei magukon viselik a nemzeti kialakulás sajátos jegyeit, de közös vonásuk az évszázados kiegyensúlyozott, szerves fejlődés.

Különösebb vizsgálódás és bizonyítás nélkül is megállapítható, hogy a nyugat- és a kelet-közép-európai fejlődés politikai-ideológiai, valamint gazdasági különbözőségei jelentős eltéréseket eredményeztek a két régió büntetés-végrehajtásában is, amelyeknek gyors eltüntetéséről még ábrándozni is felelőtlenség lenne.

Megkésett börtönrendszer

A hazai börtönügynek a nyugat-európai fejlődéssel való összevetésekor az alábbi sajátosságok emelhetők ki.

Az első szembetűnő különbség a hazai büntetés-végrehajtási rendszer megkésett kialakulása. Amíg a múlt század első felében Magyarországon még feudális börtönállapotok találhatók, addig Nyugat-Európában már évszázados, a szociális közintézményekkel – kórház, árvaház, szegényház – párhuzamosan kiépülő fenyítő- és dologházak működése általános...

Hazánk társadalmi (polgári) és gazdasági elmaradása miatt csupán késedelemesen, a múlt század utolsó harmadában teremtődtek meg azok a feltételek, amelyek mellett a börtönhálózat – főként nyugati modellek követésével – kiépíthetővé vált. Az elmaradás ugyanakkor tartósította a klasszikus büntetőjogi iskola aggodalmaskodó garanciákkal merevített megtorlási célzatú büntetéselméletét, elhárítva a javítóbüntetések elméleti és gyakorlati térhódítását.

Ilyen előzményekre vezethető vissza, hogy az e század elején a nyugat-európai régió

*Elhangzott Csóti András előadásában 1997. június 5-én a Kriminálexpón, a bv.-szekció ülésén.

igazságszolgáltatására termékenyítő hatású, a humán tudományokat, a kriminológiát, a pedagógiát, pszichológiát segítségül hívó pozitivista kriminálpolitika hazai büntetés-végrehajtásunk gyakorlatában alig érzékelhető. A XX. század elejétől meginduló csendes gazdasági depresszió pedig –, amely a két világháború között még tovább mélyült – már nem kínált lehetőséget mégoly szolid börtönreformálásra sem. Ebben az időszakban a magyar börtönügy megfelelő humán tartalom, elméleti-szakmai aspirációk nélküli, kedvezőtlen pályaképet nyújtó korszakát élte, amelyben egyoldalúan előtérbe kerültek a biztonsági szempontok, ezzel a szervezet militáris vonásainak megerősödése.

A büntetés-végrehajtás társadalmi támogatottságát illetően a nyugati- és a kelet-közép-európai régió közötti eltérés történelmi előzménye abban keresendő, hogy a nyugat-európai, demokratikus, jelentős önkormányzati hagyományokkal rendelkező régióban az állam erőszakszervei nem különültek úgy el a lakosságtól, mint azt a kelet-közép-európai, erőteljesen centralizált, paternalista berendezkedésekben tapasztalhattuk. Ennek is tulajdoníthatóan alakulhatott ki nyugaton nagyobb társadalmi érzékenység és tolerancia a büntetés-végrehajtás iránt, míg hazánkban a börtönügy szinte teljesen kikerült a civil társadalom látóköréből és kontrollja alól.

A legnehezebb időszak

A magyar büntetés-végrehajtás legnehezebb időszakát a II. világháborút követő évtizedben, a sztálini büntetőpolitika akadálytalan térhódításakor szenvedte el. E korszak súlyos vesztesége volt, hogy miközben a nyugati társadalmakban felélénkültek a társadalom perifériájára sodródottak megsegítésére irányuló erőfeszítések, addig régiónkban a paranoid sztálini büntetőhatalom a „szocializmus" építésével szembeforduló kisebbség diszkriminálását, megalázását, megleckéztetését végezte el. A börtönök hangulatára, a bánásmódra jellemző volt, hogy az átmilitarizált börtönszemélyzetben az elítéltekről primitív politikai ellenségképet alakítottak ki.

A '60-as évek elején végbemenő viszonylag kedvező gazdasági, kül- és belpolitikai folyamatok, valamint a fellendülő szociológiai, kriminológiai kutatások új gondolkodásmódra kényszerítették a büntetőpolitika formálóit. Az akkori politikai, állami vezetés ebben az időszakban szembesült először a magyar börtönügy korszakos elmaradottságával, amikor is világossá vált, hogy a bűnözés a szocializmus térhódításával nem csökken törvényszerűen.

1966-ban olyan törvényi szintű szabályozás jelent meg, amely céljában, elveiben, tartalmában már közelített az európai normákhoz. E szabályozás az elítéltek átnevelését, morális átalakítását tűzte ki elvi célként. A lényegét tekintve progresszív, pedagógiai tartalmú célkitűzés a „létező" szocialista társadalom egy rövid, derűs szakaszában született, amikor a naiv pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntetőhatalmának korlátait még nem érzékelő állam törekvéseivel. A magyar büntetés-végrehajtás gyors fellendülése azonban elmaradt, a lendületvételhez szükséges gazdasági erőforrásokat ugyanis akkor sem kapta meg. Így sem a fogva tartás elavult tárgyi, sem szakmai, szellemi feltételeinek javítására nem indulhattak átfogó, reformhatású erőfeszítések.

A '70-es, de különösen a '80-as években a gazdasági és politikai berendezkedésben elmélyülő válságjelek tartós válságkezelésre kényszerítették, és a működőképesség, a társadalmi egyensúly fenntartása érdekében fokozott erőfeszítésekre indították az állami szerveket. Nyilvánvalóvá vált, hogy az állam már egyetlen szférában, így az igazságszolgáltatásban sem képes átütő reformokra, ezért csak olyan kiigazításokra vállalkozott, amelyek a működés folytonosságát vagy annak látszatát segítették elő. A gazdasági környezet növekvő válsága, a bűnözés fokozatosan emelkedő tendenciája, a börtönnépesség jelentős megnövekedése a büntetés-végrehajtást rövid távú manőverezésre szorította.

Humanizációs folyamat

E súlyos korlátok között a '70-es évek közepétől meginduló – elsősorban a büntetés-végrehajtás belső tartalékaiból táplálkozó – humanizációs folyamat a magyar börtönviszonyok európai irányultságú fejlődését mutatta. Ebben a folyamatban segítséget nyújtottak a Helsinki (1975) után megismerhetővé vált európai börtönnormák, de szerepe volt egy új, a korábbi évtizedeket kritikusan szemlélő börtönszemélyzet fellépésének is. E generáció felkészültsége lehetővé tette, hogy a szakma fokozatosan megszabaduljon ideológiai terheitől, és figyelmét a reálisan megoldandó ellentmondások, problémák felé irányítsa. E folyamat fontos állomása az 1979-ben életbe lépő bv. kódex volt, amely szakított a korábbi átnevelési ideológia túlvállaló optimizmusával, ugyanakkor a büntetőintézetek humán hatásrendszerének javítására, integrálására bátorított.

A '80-as évek végén indokoltan felfokozott volt az a várakozás, amelyet a politikai és gazdasági rendszerváltozás idézett elő szakmai köreinkben. Az európai jogállamiság eszmeáramlatának megerősödésével egyszeriben elfogadást nyert a büntetőpolitikai gondolkodás korábban már felismert, de ki nem mondott tétele az állam büntetőhatalmának korlátairól, nevezetesen arról, hogy a büntetőjog és a büntetések funkciója nem a társadalmi folyamatok befolyásolása, hanem a társadalmi értékek és normák védelme. Az ún. „gondoskodó államszocializmus" csődjéből a büntetés-végrehajtás számára levonható következtetés a szervezet elítéltek feletti mindenhatóságának, paternalizmusának feladása, a velük és értük együttműködő, reszocializálásukat előkészítő segítő-támogató szakmai szerep vállalása volt.

A rendszerváltozás első évében meginduló reformelőkészületek azt a reményt keltették, hogy a szükségszerű jogi korszerűsítésen túl a börtön működésének objektív és szubjektív feltételein is gyökeres javítás végezhető.

Különösen mozgásba lendült a büntetés-végrehajtási jog művelése. A jogállamiság megerősítésének folyamatában fontossá vált, hogy a társadalomdiagnosztikai tényezőként számba jövő magyar büntetés-végrehajtás miként illeszthető az európai jogállamok hasonló intézményeinek sorába. A hazai szabályozásnak a nemzetközi követelményekhez – főképpen az ENSZ és az Európa Tanács minimumszabályaihoz, valamint az emberi jogi egyezményekhez – való igazításával kapcsolatban vetődött fel a büntetés-végrehajtás törvényi szintű módosítása.

Gondos előkészítés után 1993. április 15-én lépett hatályba az 1979. évi Bv. kóde-

xet módosító 1993. évi XXXII. törvény. A törvény különösen az elítélti jogok körét szélesítette és pontosította. A jogszabály e jogokat három típusba sorolta: az *elítélt emberi jogaira*, amelyek nem csorbíthatók; *állampolgári jogaira*, amelyek e törvényben előírtak szerint módosulnak, szünetelnek, vagy változatlanok; végül *az elítélt és a bv. szervezet közötti viszonyban szereplő jogokra.*

A törvényhozás különös figyelmet fordított arra, hogy a büntetés-végrehajtás normái mennyiben felelnek meg az Emberi Jogok Európai Egyezménye előírásainak. A jogharmonizációs munka során megállapítható volt, hogy az Egyezménynek tevékenységünkkel érintkező előírásai, így különösen a 3. cikk (a kínzás és a megalázó, lealacsonyító bánásmód tilalma), a 4. cikk (a rabszolgaság, kényszermunka tilalma) az 5. és 9. cikkek (szabadsághoz, a gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogok védelme), a 8. cikk (a személyiséghez fűződő jogok védelme) korábban sem voltak idegenek sem jogalkotásunktól, sem pedig a végrehajtási gyakorlattól. A törvényi módosításnak azt a feladatot kellett ellátnia, hogy kiemelje, garanciális védelemben részesítse a fogvatartottaknak az alkotmányban is rögzített alapvető emberi jogait. Így került törvénybe a fogvatartott anyanyelvének használatára, jó hírének, magántitkának, személyes adatainak védelmére, a magánlakásának sérthetetlenségére és emberi méltóságának tiszteletére vonatkozó szabály. A törvény ugyanakkor tartalmazza a hátrányos megkülönböztetés, valamint a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódban részesítés tilalmát.

A törvény általános szabályként az elítélt állampolgári jogainak érvényesülését biztosítja. Felszámolva a korábbi diszkriminációt, a jogalkotás kiterjeszti az elítéltek állampolgári jogosítványait egyebek mellett a tanulmányi és vizsgaszabadságra, a korlátlan levelezésre, továbbá a nyugdíj, betegség és rokkantság esetén való ellátásra. Egyes állampolgári jogok a szabadságvesztés természetéből fakadóan módosulnak, illetve szünetelnek. A törvényhozás új megoldásként e jogok lehető legteljesebb felsorolásával, a korlátozások pontos meghatározásával járt el. A törvény a módosult állampolgári jogok között sorolja fel *a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való jogot, a munkához való jogot* (a munkába állítást akadályozó ok fennállásáig), *a szólásszabadsághoz, az egyesüléshez, tanuláshoz* való jogokat. Végül a törvény szünetelni rendeli a szabad mozgáshoz, a tartózkodási hely megválasztásához, a gyülekezéshez, a sztrájkhoz való jogot, valamint szünetel az elítélt választói, továbbá szülői felügyeleti joga is.

Az új törvény növelte a bíróság kontrollszerepét egyfelől a büntetés-végrehajtási bíró döntési hatáskörének szélesítésével, valamint az elítéltek jogorvoslati rendszerének, az ügyek bírói felülvizsgálatának kiterjesztésével is. Ezenkívül az Alkotmánybíróság döntése lehetővé tette az elítéltek fellebbezési jogát a büntetés-végrehajtási bíró döntése ellen.

A törvénymódosítás a bv. szervezet és az elítéltek közötti viszony újraértékelésével a magyar büntetés-végrehajtás belső fejlődésének szükségleteit is figyelembe vette. A rendszerváltozás előtt már megindult az a humanizációs folyamat, amely arra irányult, hogy az elítélt a börtönviszonyok mélyen alárendelt tárgyából annak alanyává váljék.

Új típusú börtön

A további fejlődés elvi magja az a változás, amely a paternalista berendezkedésű börtöntől az új típusú börtönig vezet. E korszerű szakmai irányultság feltételezi az elítéltekkel való szorosabb együttműködést, hiszen azt a felismerést is tartalmazza, hogy a büntetőintézet a társadalomba történő visszailleszkedést mindössze elősegítheti, de e cél megvalósításának hordozója elsősorban maga az elítélt.

Ebből fakadóan a törvénymódosítás alapján a szabadságvesztést töltő személy mint állampolgár vehet részt különböző oktatási, képzési, közművelődési, gyógyító foglalkozásokon. Nem kényszerrel, hanem ösztönzéssel segítjük elő, hogy személyisége fejlődése szempontjából hasznos tevékenységet végezzen. A törvénymódosítás fontos szempontja volt, hogy olyan végrehajtási mechanizmust kínáljon, amely az elítélteket érdekeltté teszi az együttműködésben. Ennek az egyik, törvényben is intézményesített formája az ún. enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazási lehetősége, amely lényegét tekintve az elítélt előmeneteléhez kötötten a zárt intézet életkörülményeit fokozatosan oldva közelíti a szabad élet körülményeihez. Ezzel lehetővé vált a korábbi rendszerünkből hiányzó nyitott intézeti típus működtetése, ahol az elítélt az intézeten kívül felügyelet nélkül dolgozhat, továbbá elhagyhatja az intézetet.

A törvénymódosítás jelentősen szélesítette a külvilággal, elsősorban a családdal való kapcsolattartás lehetőségét is. Bevezette a *kimaradást*, amelynek keretében az elítélt 24 órára elhagyhatja az intézetet, kiszélesítette a jutalomként adható *eltávozás* alkalmazását és időtartamát. Emberiességi szempontok és a kegyeleti jog gyakorolhatósága vezette a jogalkotót, amikor előírta, hogy az elítélt egyedül vagy felügyelettel meglátogathatja súlyosan beteg hozzátartozóját, illetőleg részt vehet hozzátartozója temetésén.

A büntetés-végrehajtási jogharmonizáció szakmailag egyértelművé tette az európai börtönfilozófia adaptálására irányuló magyar törekvést. Ezzel azonban nem szűntek meg azok a nehézségek és ellentmondások, amelyek a hazai börtönügy fejlődésének korábbi korszakaiból örökségként ránk maradtak. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a rendszerváltozás utáni csaknem egy évtizedben a börtönügy társadalmi környezetében és a szervezeten belül is újabb ellentmondások keletkeztek.

Európai alapelv - magyar sajátosság

A továbbiakban a magyar börtönügy sajátos, jelen állapotát megkísérlem az európai börtönügy három alapelve: a *normalizálás*, a *nyitottság* és a *felelősség* elvének megvalósíthatósága tükrében bemutatni.

a) *A normalizálás elve* szerint a szabadságvesztés végrehajtási körülményeit, az elítéltek életmódját a lehető legjobban közelíteni kell a szabad élet általános feltételeihez. A normalizálás jogilag megragadható összetevőjét, azaz az elítéltek „civil" jogainak minél kisebb terjedelmű korlátozását a '93-as törvénymódosítás során a jogalkotás szem előtt tartotta. A normalizálás igénye azonban átfogja a büntetés-végrehajtási intézet teljes belső életét, így a fogvatartottak egészséges, emberi körülmények között történő elhelyezését, ellátását is. A magyar börtönügy terhes öröksége döntően olyan intézetekből áll, me-

lyeknek többsége még a XIX. században épült, és egy letűnt világ kőbe merevedett börtönfilozófiáját hordozza. Az elaggott intézeti infrastruktúra, az intézetek területi elhelyezkedése, nagyságrendje, külső és belső építészeti megoldásai akadályozzák a fogvatartottak regionális, differenciált, az emberi jogoknak és szükségleteknek megfelelő elhelyezését.

A történelmi okokból jelentős részben az ország középső területein lévő intézetek elhelyezkedése és befogadóképessége nem felel meg az adott régió bűnözési helyzetének, de a differenciált elhelyezés (nők, férfiak, nyitott, félig zárt, zárt stb.) szempontjainak sem. Az 1993-as szabályozás – közelítve az európai börtönszabályokhoz – az elítéltek egyéni elhelyezését tekinti alapnak, szükség esetén azonban közös elhelyezésüket is megengedi. A valóságban azonban az utóbbi évtizedek kollektivista pedagógiai felfogásának örökségeként a közös elhelyezés az általános, az egyéni csak ritka kivétel. A magyar börtönökben 3264, összesen közel 60 ezer négyzetméter alapterületű zárka, illetve lakóhelyiség van, amelyeknek az európai normák alapján számított férőhelykapacitása 10 100–10 500 között van, és amelyekben a '90-es évek második felétől 13 000 fogvatartott él. A lakóhelyiségek mozgástere tehát korántsem elégíti ki a személyes szükségleteket, de a lakóhelyiségeken kívüli közművelődési, sport- és különböző kezelési programok végrehajtására alkalmas területek hiánya miatt a büntetés-végrehajtás e fontos feladatát is csak szűkös korlátok között tudja teljesíteni. Ez különösen az előzetesen letartóztatottaknál okoz gondot, akik a szabad levegőn tartózkodáson túl alig tudnak a zárkából kilépni.

A büntetés-végrehajtás mozgásterén kívüli tényezőnek számít, de a szakmai tevékenységre erőteljes kihatással van a fogvatartottak *létszámának* alakulása. A túlnyomórészt korszerűtlen elhelyezési körülmények, az elhasználódott foglalkoztatási és művelő-



A magyar börtönöknek sajátos adottságai vannak

dési infrastruktúra mellett ugyanis minden létszámnövekedés kényszerű szükségintézkedésekkel jár együtt. Közismert, hogy a magyar ítélkezési gyakorlat – az utóbbi években tapasztalható tendenciák ellenére – a fejlettebb európai államokhoz viszonyítva erőteljes büntetőjog-alkotási és ítélkezési hagyományokon alapuló börtöncentrikus szemlélettel rendelkezik. A szabadságelvonással járó büntetőjogi szankciók magas aránya, az átlagos büntetési tartam nagysága előreláthatólag tartóssá teszik a magas fogvatartotti rátát az Európa Tanács tőlünk nyugatra eső államaihoz viszonyítva, annak ellenére, hogy az utóbbi években ezekben az államokban is számottevő a börtönpopuláció növekedése.

A fogvatartottak számának és struktúrájának előrejelzése, a változások iránya és mértéke a magyar börtönrendszerben teljes megbízhatósággal nem prognosztizálható, de a bűnözés tartós intenzitása, a szabadságvesztést helyettesítő alternatív intézkedések infrastrukturális kiépítetlensége alapján valószínűsíthető, hogy az elhelyezési feltételek javítása a fogvatartotti létszám csökkenésének útján nem realizálható.

Így a kialakult helyzetet csak új intézetek létrehozásával, a meglévők közül néhányuk funkciójának megváltoztatásával, átépítésekkel lehet megoldani, miközben szükségessé válhat egyes intézetek szanálása is. Az intézetrendszer fejlesztése hazánk gazdasági fejlődésének függvényében csak hosszú távú fejlesztési stratégia gondos kimunkálásával lehetséges, de a fejlesztés elkezdése nem halasztható tovább, mert Magyarország hátránya az ezredforduló utáni esztendőkben szinte behozhatatlanná válna.

b) A modern büntetés-végrehajtási rendszerek az izolációval szemben előnyben részesítik a nyitottságot, azaz egyfelől a lehetőség határáig szélesítik a fogvatartott kapcsolatát a külvilággal, másfelől növelik a börtön és a társadalmi környezet közötti interakciót a külső erőforrások, szolgáltatások igénybevételével, a közvélemény, a média rendszeres, hiteles tájékoztatásával.

Azt senki nem vitatja, hogy a hazai börtönügy mai társadalmi megítélése a rendszerváltozás óta eltelt közel egy évtizedben jelentősen átalakult, eltűnt korábbi, a pártállami korszak erőszakszerveire jellemző félelmetessége. Egyéb jelenségek azonban más összefüggésben is hatnak a közvéleményre. A '90-es évek elejétől az összbűnözést kifejező mutatók erőteljes, robbanásszerű emelkedést jeleztek. Ez a lakosság biztonságérzetének látványos romlásával, a bűnözéstől való félelmének növekedésével járt együtt. A közvélemény-kutatási adatok kimutatták, hogy ez a folyamat megnövelte az illetékes állami szervek határozottabb fellépésének, a represszív intézkedések szélesítésének társadalmi igényét. Az is kétségtelenül felismerhető, hogy a megnövekedett bűnözés megélésében, az annak minőségéről kialakult képben nagy szerephez jutott a pártállami ellenőrzés alól felszabadult média mint napjaink legfőbb közvéleményformálója. A tömegkommunikáció azonban elsősorban nem az esetek társadalomra veszélyessége alapján szelektál, hanem aszerint, hogy az egyes eseményeknek mekkora a hírértéke, a szenzációtartalma. Nem lehet közömbös, hogy a magyar büntetés-végrehajtás szervezetének milyenek a médiakapcsolatai akkor, amikor a bűnözéstől való félelem növekedésével párhuzamosan zajlik a börtönügy erőteljes reformja. A nemzetközi és történelmi tapasztalatok arra figyelmeztetnek, hogy a börtönbüntetéssel kapcsolatos értékválasztást a humanizáció és a represszió között elsősorban a kriminálpolitikát alakító szakmai köröknek kell meghatározni, és

alapvetően nem a hazánkban amúgy is pesszimista közvélekedésnek. Abban azonban mindenképpen erőfeszítéseket kell tenni, hogy a börtönügy szakmai törekvéseinek hiteles és minden lehetséges fórumon való bemutatásával minél szélesebb körű és minél stabilabb társadalmi konszenzus alakuljon ki a börtönügy mentén. E tekintetben a magyar büntetés-végrehajtási szervezet által kimunkált intenzív, hiteles és kiegyensúlyozott tájékoztatási stratégia már felmutathat bizonyos eredményeket. Azok a legfontosabb érdekek, amelyeket a tájékoztatás során célszerű szem előtt tartani, a társadalom, a fogvatartottak, a sértettek és hozzátartozók, a büntetés-végrehajtási szervezetnek és tagjainak, valamint a médiának egyaránt érdekei. A megfelelő tájékoztatás nyomán a társadalom felismerheti érdekeit a börtönügynek azokban a humanizációs törekvéseiben, amelyek révén az alulszocializált, perifériára sodródott személyek társadalomba történő visszavezetését úgy kívánja ellátni, hogy kapaszkodókat nyújt a beilleszkedéshez, vagy legalább csökkenteni igyekszik a beilleszkedés esélyeit rontó objektív és szubjektív veszélyforrásokat.

A hazai börtönügy társadalmi kapcsolatainak egy másik síkján beszélnünk kell arról, hogy a támogató erőforrások és szolgáltatások területén reményteljesen újraéledtek azok a társadalmi és egyházi karitatív szervezetek, amelyek gyakorlati segítséget nyújtanak az intézeten belüli közművelődés, lelki és testi gondozás, a szabadulás utáni beilleszkedés növekvő nehézségeinek megoldásában, sőt az elítéltek családtagjairól való gondoskodás területén is. Fontos feladatunk a munkakapcsolatok fejlesztése mindazokkal a szervekkel, személyekkel, akik – törvényes keretek között – segíteni akarnak céljaink megvalósításában.

c) *A felelősség elve* az elítéltek felelősségérzetének, önbecsülésének és önállóságának fejlesztésére való törekvést foglalja magában. Az európai börtönügynek eme sarkalatos elve a '70-es, '80-as években került előtérbe. Elvi alapját a börtönügy emberi jogi koncepciója kínálja, amely tagadja a büntetőhatalom korlátlan beavatkozási lehetőségét az elítélt életébe, és amely szerint az elítélt elvonhatatlan (emberi) jogok alanya, aki így önrendelkezési joggal is rendelkezik.

E büntetőfilozófiai, jogi megközelítés mögött az európai bánásmódkultúrának újabb humanizációs effektusát érzékeljük, hiszen nyilvánvalóvá válik az elítélt döntési felelőssége saját sorsáért, a börtönrendszer csupán lehetőséget és segítséget kínál számára egy társadalmilag elfogadható életvezetés kialakításához. Az instruktív-paternalista büntetés-végrehajtástól az együttműködő-szolgáltató börtönig vezető szakmai út azonban – különösen a történelmi örökségekkel terhelt Kelet-Közép Európában – nem könnyen és gyorsan átjárható. Az új típusú bánásmódkultúra ugyanis egy új elítéltemberkép kiformálását igényli, amely komoly szemléleti változást követel mind maguktól az elítéltektől, mind pedig a büntetés-végrehajtási személyzettől.

E területen még számos, szakmailag feldolgozásra, megválaszolásra váró kérdés rejlik. Motiválhatók-e a fogvatartottak, érdekeltté tehetők-e a saját sorsukért való felelősség vállalásában? Miként regisztrálható ez a börtönnépesség többségét kitevő passzív szabálykövető elítélti réteg magatartásában?

A személyi állomány szemléletének változását is számos tényező befolyásolja. A szemléleti átalakulásnak jól érzékelhető az a hosszadalmas útja, amelyen az apparátus el-

jutott az '50-es évek elítélt-ellenségképétől a szociális hiánypótlás paternalista küldetéstudatáig. Ez az elvi síkon a személyiségbe beavatkozó, előbb átnevelő, később nevelő program arra késztette a személyzetet, hogy a „bűnös emberrel" feltétlenül kezdenie kell valamit, de mindenképpen rendre, fegyelemre, tisztaságra és sok más hasznos tulajdonság befogadására kell szoktatnia, a beilleszkedéshez szükséges készségeket és képességeket pedig el kell sajátítania. Az elítéltemberkép újabb kibővült, emberi és állampolgári jogokkal körülbástyázott önrendelkezését a személyzet egy része saját jogainak és szakmai lehetőségeinek, valamint hatalmának és tekintélyének relatív csökkenéseként éli meg. Az elítélt emberi méltóságát, identitását tiszteletben tartó, partneri, segítő-együttműködő szerep vállalásához, e bonyolultabb szakmai képlet elfogadásához nem csupán időre, de erkölcsi és főleg anyagi megbecsülésre is szükség van.

Hazánkban a '70-es évek közepétől meginduló folyamatok elősegítették tehát kapcsolódásunkat az európai börtönügyi áramlatba, a rendszerváltozással pedig elhárult annak politikai akadálya is, hogy elvégezhessük a hazai büntetés-végrehajtási jog harmonizálását. Emellett azonban részben régiós, részben nemzeti örökségként magunkkal hordozzuk a magyar börtönügy reáliáit, tárgyi, gazdasági, személyi feltételrendszerét, a társadalmi környezet nehezen oldódó intoleranciáját. Mindezek összessége és az előrehaladásunkat biztosító stratégia rajzolják ki a magyar börtönügy nemzeti sajátosságait. A magyar börtönügy helyzete és továbbfejlődésének útja hasonlítható más államokéhoz, de egyedi sajátosságokkal tarkított, ezért a gondokat is egyedi módon kell megoldanunk. Az egyesülő Európában bizonyára számos intézmény egységesítésére, uniformizálására kerül sor, úgy véljük azonban, hogy az egyes államok büntetési és büntetés-végrehajtási rendszerei az alapvető jogi azonosságon túl még hosszú ideig megőrzik nemzeti jellegüket.

Csóti András–Lőrincz József